

K TECHNOLOGII A LOKALIZÁCIÍ VÝROBY NESKOROGOTICKÝCH KACHLÍČ NA SLOVENSKU

JOZEF HOŠŠO

Podstatu konštrukcie kachľových pecí tvorili kachlice, ktoré vyrábali v stredoveku v hrnčiarskych dielňach bežnými pracovnými postupmi. Podľa vysokej výtvarnej úrovne väčšiny nachádzaných kachlíc je všeobecne prijímaný názor, že pri zhotovovaní dekoratívnej časti kooperovali hrnčiari s umeleckými remeselníkmi. Jednotný názor prevláda tiež v otázke spôsobu výroby a druhu materiálu, z ktorého sa vyrábali pozitívne a negatívne matrice. Základným materiálom bola hlina (po vymodelovaní alebo odtlačení vypálená) a iba v obmedzenej miere drevo (Holčík 1978, 11; Polla 1971, 110; Smetánka 1968, 558 a n.). Aplikáciu sádrových foriem môžeme doložiť až v posledných dvoch storočiach (Franz 1969, 12). Záujem o problematiku pracovných postupov našiel tiež odozvu v experimentálnom overovaní, nie však vždy s potrebným rešpektovaním materiálov používaných v stredoveku (Vitanovský–Hazlbauer 1995).

Nálezy neskorogotických kachlíc z územia Slovenska svojím počtom a vysokou výtvarnou úrovňou môžeme právom zaradiť na jedno z prvých miest v rámci Európy, čo potvrdila aj monotematická výstava v roku 1993 (Egyházy-Jurovská – Fűryová 1993). Výnimočné postavenie medzi týmito „malými veľdielami“ majú svojou početnosťou a najmä vysokou výtvarnou úrovňou exempláre zo stredoslovenskej banskej oblasti. Na základe početnej kolekcie finálnych výrobkov a aj negatívnych matric, ktoré boli v rokoch 1894 a 1908 nájdené v historickom jadre Banskej Bystrice (Cserey 1974, 38), bola do tohto mesta lokalizovaná špecializovaná kachliarska dielňa so širokým územným dosahom. Bohaté nálezy neskorogotických kachlíc v posledných desaťročiach sú svedectvom toho, že na území Slovenska vyrábali kachlice hrnčiarske dielne na rôznych miestach. Výtvarnú výzdobu kachlíc charakterizuje rôznorodosť námetov a spôsobov stvárnenia – rukopisu umelca. Vo väčšine prípadov ich výtvarná úroveň je porovnateľná so špičkovými výrobkami súvekej Európy, resp. s európskym výtvarným štýlom, ktorý sa výrazne odzrkadľuje na kachliciach aj v období nástupu renesancie (Gyuricza 1992, 175). Iba sporadicky nachádzame príklady, u ktorých výtvarná úroveň svedčí o hrnčiariovi („ľudovom umelcovi“), napodobňujúcom špičkové kachliarske výrobky vlastnoručným zhotovením reliéfu dekoratívnej strany kachlic (Hoššo 1982).

Banskobystrická dielňa a okruh stredoslovenskej banskej oblasti.

Veľký podiel reliéfne zdobených kachlíc vysokej výtvarnej úrovne na území Slovenska, pochádzajúcich z prostredia hradov, miest, kláštorov a ojedinele aj z dedinských sídel, je v európskom kontexte prinajmenšom pozoruhodný. Medzi slovenskými kachlicami špeciálne miesto majú kachlice, ktorých pôvod je spájaný s Banskou Bystricou a ktorých výtvarná úroveň je porovnateľná s najdokonalejšími exemplármi z kolisky kachľových pecí – z nemeckého jazykového priestoru v alpskej oblasti. Vzhľadom na početnosť „banskobys-

trických“ kachlíc a ich územný rozptyl sa vynára otázka, do akej miery môžeme identifikovať autentickosť banskobystrickej dielne, kópie alebo napodobeniny zhotovené inými dielnami a podobne.

Pri analyzovaní nálezov kachlíc z Banskej Bystrice, podobne ako medzi nálezovými súbormi v európskom rámci, môžeme identifikovať kolekcie s evidentným jednotným „rukopisom“ výtvarnej kompozície i detailov. Súčasný stav výskumu a veľký lokálny rozptyl uloženia nálezov neumožňuje vyčerpávajúco predložiť evidované kolekcie, môžeme však upozorniť aspoň na tie, ktoré veľkou mierou prispievajú k riešeniu danej problematiky.

Rukou jedného rezbára boli modelované reliéfy samostatných trištvrtfigúr Eliáša a Judáša (?) a kompozícia celých figúr v scéne ženy bijúcej muža (Holčík 1978, obr. 80-82). Identitu jednotného rukopisu reliéfov nespochybňuje rozdielnosť námetu ani odlišný spôsob glazovania – jednofarebnou zelenou glazúrou na reliéfoch samostatných figúr a polychrómnou glazúrou na fragmentoch figurálnej kompozície z Kremnického hradu (Hoššo 1996a, 55).

Inou rukou, na viditeľne vyššej výtvarnej úrovni, boli modelované reliéfy na kolekcií so samostatnými figúrami svätých Kataríny, Barbory, Margaréty a Jána, vsadené do plytkého výklenku zdobeného rámom s neskorogotickými architektonickými prvkami (Egyházy-Jurovská - Fúryová 1993, obr. 11, 12, 29; Holčík 1978, obr. 61, 63, 64). Výnimočnosť tejto kolekcie je aj v rôznej povrchovej úprave, okrem najrozšírenejšej zeleno monochrómnou glazovanej tiež polychrómnou a režnej (bez glazúry). Pozoruhodný je tiež veľký počet nálezov a ich územný rozptyl. Okrem Banskej Bystrice exempláre tejto kolekcie boli nájdené v susedných stredoslovenských banských mestách a aj na juhozápadnom Slovensku pri výskume hradu v Šintave a kaštiela v Topoľčiankach (Egyházy-Jurovská - Fúryová 1993, obr. 11, 12; Ruttkay 1995, 19).

Autor tejto kolekcie modeloval aj reliéfy na štvorcových ozdobných doskách s poprsím svätých Jána, Petra a Pavla (Egyházy-Jurovská - Fúryová 1993, obal). Okrem rukopisu to potvrdzuje aj identický reliéf sv. Jána na oboch kolekciách, ktorý autor iba čiastočne korigoval (obr. 1). Figúra vo výklenku má zúženú svätožiariu a hlavu hada sklonenú tak, aby boli rešpektované konzoly rebrovej klenby (Holčík 1978, obr. 61).

Veľmi podobnú modeláciu výrazových prvkov majú dve kolekcie kachlíc so zobrazením samostatne stojacich figúr svätých Ladislava a Imricha, ktoré sú dielom pravdepodobne toho istého autora (školy ?) ako predchádzajúce kolekcie. Na jednej z kolekcií kachlíc, nájdených na Filakovskom hrade, sú zobrazení svätci s atribútmi, v čižmách, s jednofarebným zeleným i polychrómnym glazovaním (Holčík 1978, obr. 65-67). Druhú kolekciu tvoria fragmenty kachlíc so sv. Ladislavom z Kremnice a hradu Branč a celá kachlica sv. Imricha z Devína (Egyházy-Jurovská - Fúryová 1993, obr. 3; Hoššo 1996a, 52; Říha 1981, 261). Pri porovnávaní jednotlivých exemplárov kachlíc so sv. Ladislavom bola síce zistená úplná identita tvaru a veľkosti nálezov z Branča a z Kremnice, ale fragment hlavy z Kremnice bol o 15 % menší. Rozdielne bolo tiež zloženie hliny a spôsob odláčania do formy medzi fragmentami s telom a hlavou figúry na kremnických exemplároch. Pri rekonštrukcii čelnej dosky s reliéfom sv. Ladislava bolo použité aj porovnanie s kachlicou so sv. Imrichom na základe úplnej podobnosti nielen modelácie figúry, ale tiež detailov profilácie rámu dosky, brokátovania na odeve, obuvi a pod. Figúry svätcov sa od seba odlišovali iba nevyhnutným spôsobom zobrazenia hlavy a atribútov a pootočením postáv na opačné strany (obr. 2). Okrem toho od jednofarebne zeleno glazovaných exemplárov so sv. Ladislavom sa odlišovala kachlica z Devína polychrómnym glazovaním. Polychrómnou je glazovaná aj kachlica z Oravského zámku (Holčík 1978, obr. 74), ktorá má na štvorcovej ozdobnej doske zredukovaný odtlačok poprsia figúry sv. Imricha z devínskej kachlice.

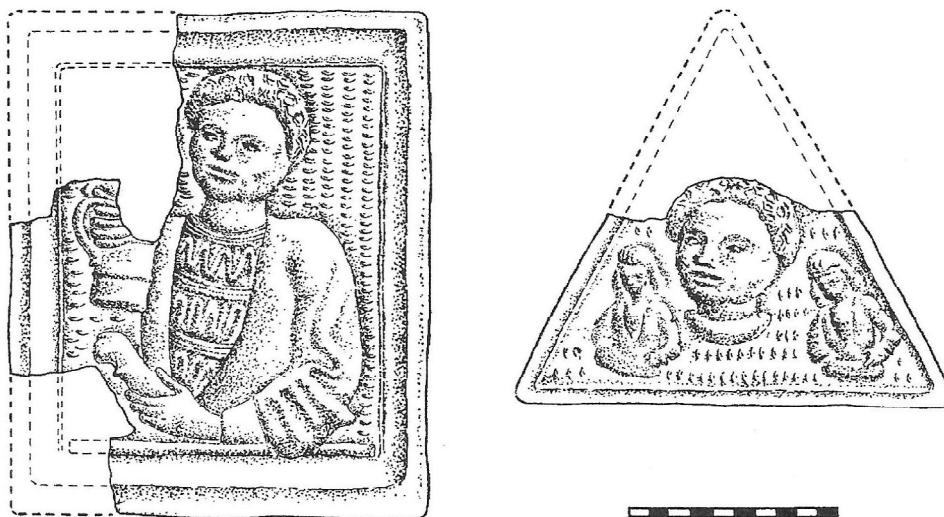
Obr. 1. Reliéf sv. Jána na kachliciach z Banskej Bystrice, použitý v zdobenom výklenku a samostatne na štvorcovej doske (podľa: Holčík 1978)

Obr. 2. Kachlica s reliéfom sv. Imricha z Devína (vľavo, podľa Egyházy-Jurovská - Fűryová 1993) a kachlica s reliéfom sv. Ladislava (rekonštrukcia podľa nálezov z hradu Branč a mestského hradu v Kremnici)

Uvedené kolekcie kachlíc sú príkladom nielen jednotného autorstva, ale aj možnosti kombinácií ozdobných rámov s figurálnymi reliéfmi a kopírovania reliéfu finálnych výrobkov – celých alebo ich častí. Takéto porušovanie „autorského práva“ presvedčivým spôsobom môžeme ilustrovať na dvoch typoch z jednej kolekcie kachlíc z Kremnického hradu. V prvom prípade je na približne štvorcovej ozdobnej doske realisticky a výnimočne „plnokrvným“ spôsobom modelovaný reliéf poprsia hodovníka alebo hodujúcej ženy (podľa zavlnutia vlasov do sieťky) so zdvihnutým pohárom–korbeľom a stehnom pečienky v rukách. Samostatný odtlačok hlavy hodovníka použil hrnčiar v druhom prípade pri zdobení dosky trojuholníkovej vrcholovej kachlice (obr. 3). V dolnej časti po bokoch hlavy vyplnil plochu ozdobnej dosky dvomi odtlačkami identického reliéfu poprsia figúry v kabátci. Pozadie reliéfov na vrcholovej aj na plášťovej kachlici hrnčiar–kachliar sekundárne ozdobil oblúčikovými odtlačkami nechtu do mäkkej hlinenej formy. Takýmto rastrovaním chcel remeselník pravdepodobne napodobniť brokátovanie pozadia obrazov tabuľových oltárov. Rastrovanie pozadia chýba na fragmentoch z analogickej kachlice s hodovníkom, nájdenej pod požiariovou vrstvou z roku 1500 v Banskej Bystrici (Mácelová 1996, 423). Okrem toho na fragmente z Banskej Bystrice bol korbeľ posunutý bližšie k rámu kachlice a podľa merania rozstupov pásov bol až o 17 % väčší ako na kremnickom exemplári.

Cieľom analýzy vybraných kolekcií je pokus o možnosť identifikácie miesta výroby a pôvodu reliéfnej výzdoby vrátane spôsobov kopírovania celých reliéfov alebo ich častí a sekundárnych zásahov „plagiátormi“. Identifikácia autorov, resp. školy alebo stavebnej huty je sledovateľná podľa výrazových prostriedkov. Na základe kumulácie kolekcií jednotného alebo príbuzného charakteru môžeme lokalizovať dielňu, ktorá bola primárnym vlastníkom originálnej matrice reliéfu. Je možné, že k bližšej identifikácii by prispelo dôsledné porovnanie s miestnymi dielami majstrov plastík z tabuľových oltárov, stavebnými hutami a podobne, čo však presahuje rámec predkladaného príspevku. Považujeme však za potrebné zdôrazniť, že koncentrácia kachlíc vysokej výtvarnej úrovne v Banskej Bystrici a v stredoslovenskej banskej oblasti nie je náhodná. Do ekonomicky prosperujúcich banských

Obr. 3. Riadková a vrcholová kachlica z mestského hradu v Kremnici s aplikáciou reliéfu hodovníka

miest smerovali aj umelecké prúdy, a to práve tak z Krakova ako z Viedne, čo sa odzrkadlilo aj na vysokej výtvarnej úrovni neskorogotických plastík v tomto regióne (Homolka 1972, 66 a n.; Vaculík 1975, 28 a n.).

Žiaľ, bezprostredné doklady o existencii dielni na výrobu kachlíc sú v archeologických nálezoch iba výnimočné, podobne ako záznamy o nich v archívnych dokumentoch. Doteraz ojedinelý písomný doklad z neskorého stredoveku na území Slovenska sa zachoval iba o majstrovi Jánovi z Viedne bez lokalizácie dielne, u ktorého bratislavská mestská rada objednala v 40. rokoch 15. stor. dve pece (Holčík 1978, 17). Potenciálnymi výrobcami kachlíc a aj staviteľmi pecí boli všetci hrnčiari, najmä však remeselníci v mestách. Počtom a majetnosťou, okrem výnimočných prípadov, boli hrnčiari na jednom z posledných stupňov. Výnimkou nebola ani situácia v Banskej Bystrici, kde necelé tri desaťročia po požiari v roku 1500 sa v archívnych dokumentoch spomínajú iba dvaja hrnčiari (Oslanský 1982, 156). Rovnaký a väčší počet hrnčiarov mala na konci stredoveku aj neďaleká Kremnica (Lamoš 1969, 110, 176, 182). Úlohou takéhoto nízkeho počtu hrnčiarov bolo zásobenie predovšetkým miestneho trhu, ktorý si z existenčných dôvodov chránili. Ani v období zakladania hrnčiarskych cechov neboli medzi strediskami hrnčiarskej výroby Banská Bystrica ani iné stredoslovenské banské mestá.

Uvedené fakty nevyklučujú existenciu dielne v Banskej Bystrici, ktorá kvalitou a množstvom vyrábaných kachľových pecí vynikala nad ostatné na území Slovenska a jej prosperita vrcholila koncom 15. storočia. Predpokladáme však, že iné dielne, hlavne v susedných mestách, sa snažili toto známe stredisko výroby kachľových pecí napodobňovať a teda aj konkurovať mu spôsobom, ktorý môžeme sledovať aj v okolitých krajinách (Holl 1993, 295). Okrem toho musíme predpokladať rozširovanie ozdobných reliéfov z čelných dosák kachlíc aj prostredníctvom tovarišských vandroviiek, dočasným pôsobením majstrov mimo sídla ich dielne, existenciou filiálok veľkých dielni a aj presídľovaním majstrov (Gebhard 1981, 14; Holl 1993, 284; Strauss 1972, 12). Podľa K. Straussa (1972, 14) na takéto spôsoby exportu – pri predpokladanom všeobecnom výskyte vhodnej suroviny a aj existencii hrnčiarskych dielni – boli kladené menšie nároky ako na transport finálnych výrobkov. Okrem toho v nemalej miere musíme brať do úvahy tiež ekonomické záujmy jednotlivých stredísk, čo mohlo vyústiť až do výslovného zákazu predaja kachliarskeho tovaru cudzími hrnčiarimi (Svoboda 1981, 11).

Napriek ochrane trhu, problémom s transportom finálnych výrobkov a iným možnostiam rozširovania kachlíc existujú doklady o obchodovaní s týmto krehkým tovarom aj na veľké vzdialenosti. V rámci Slovenska sú známe doklady o importoch do Bratislavy zásluhou jej spojenia dunajskou tepnou s alpskou oblasťou horného Rakúska, Bavorska a Švajčiarska. Doklad o importe kachľovej pece z tejto oblasti pre držiteľov Bratislavského hradu publikoval Š. Holčík (1972). V posledných rokoch rovnaký typ pece bol nájdený aj v centre Bratislavy na Sedlárskej ulici (Hoššo 1997). Za doklad importu kachľovej pece z nemeckej oblasti môžeme považovať aj jeden z málopočetných nálezov z vidieckeho prostredia, fragment vrcholového ukončenia kachlice zo Záhorskej Bystrice pri Bratislave (Hoššo 1996b, 89). O tom, že bratislavské nálezy kachlíc pochádzajúcich z nemeckej oblasti nie sú náhodným javom, svedčia početné príklady exportovania kachľových pecí z ich kolísky do rôznych lokalít na území Maďarska, predovšetkým do kráľovských hradov (Boldiszár 1989, 95; Holl 1980, 34n.; 1983, 207 n.; 1993, 267). Transport z dielni na hornom Dunaji uľahčovala doprava vodnou cestou. Využívanie suchozemských ciest na transport kachlíc bolo menej vhodné. Podľa výsledkov výskumu maďarskej bádatelky A. Gyuriczovej (1992, 41), ktorá mapovala nálezy exportovaných kachlíc na trase Sedmohradsko – Košice – Krakov, môžeme predpokladať transport tohto tovaru na veľké vzdialenosti aj suchou cestou.

Pri posudzovaní originality kachliarskych výrobkov môžeme rozlišovať niekoľko kategórií, a to výrobky pochádzajúce z materskej dielne a jej domovskej lokality, výrobky zhotovené pomocou originálnej matrice vo filiálke materskej dielne alebo presídleným majstrom, a výrobky, ktoré sú kópiami z cudzej dielne, vyrobené s vedomím alebo bez súhlasu majiteľa originálnej matrice, odtlačené z originálnej pozitívnej matrice alebo originálnej formy, ale spravidla sú odtlačkom finálneho výrobku. Majiteľ originálnej pozitívnej matrice mohol dotvárať výtvarné riešenie čelnej dosky kachlice kombinovaným vsadzovaním samostatných figurí do zdobeného rámu (Holl 1993, 266) alebo rozdielnym aplikovaním figúry tak, ako v prípade sv. Jána na kachliciach z Banskej Bystrice (obr. 1). Je pravdepodobné, že výrobca kachlíc v takýchto prípadoch používal na zhotovovanie foriem iba reliéfy figurí bez pozadia, čo umožňovalo väčšiu variabilitu a širšie použitie reliéfu zhotoveného kooperujúcim výtvarníkom. Známy je aj výnimočný príklad rozdelenia reliéfu figurálnej kompozície na dve časti na rohovej kachlici (Hazlbauer 1986, obr. 2).

V prípade kopírovania reliéfu z finálneho výrobku, spravidla plagiátorom, bol obraz zmenšený o dvojnásobok dielu zmrštenia hliny tak, ako to bolo zistené pri vyššie opísaných dvojiciach fragmentov reliéfov sv. Ladislava z Kremnice a Branča a hodovníka z Kremnice a Banskej Bystrice (obr. 2, 3). Tiež maďarský bádateľ I. Holl (1983, 220) uvádza z Budy a Vyšehradu príklady 12 % rozdielu vo veľkosti identických reliéfov, čo v podstate zodpovedá minimálnej hranici súčtu zmrštenia odtlačku negatívnej matrice a finálneho výrobku pri použití dostatočne konzistentnej a ostrenej hliny. Podľa exaktného rozboru úlomkov kachlíc prímes ostridla mohla tvoriť až 60 % hmoty (Deren - Piatkiewicz-Dereniowa - Stoch 1969, 30). Môžeme predpokladať, že pri kopírovaní - s väčšou pravdepodobnosťou ako pri používaní originálnej matrice - mohol hrnčiar-kachliar manipulovať iba s časťou reliéfu, resp. figúry, tak ako na vrcholovej kachlici z Kremnice alebo na kachlici s poprsím sv. Ladislava z Oravského zámku. V prípade výzdoby, najmä priemernej výtvarnej úrovne (Hazlbauer 1996, 467), bolo možné dopĺňanie detailov reliéfu dodatočnými zásahmi do mäkkého odtlačku formy z originálnej matrice. Modeláciu reliéfu mohol výrobca korigovať aj v snahe zvýrazniť kopírovaním zhoršený kontrast alebo upraviť kompozíciu (obr. 1).

Pri sledovaní genézy jednotlivých kachlíc alebo kolekcii reliéfov sa vynára tiež problém dĺžky obdobia ich výroby, ku ktorému priamo úmerný bol počet vyrobených exemplárov a tiež možnosť kopírovania inými dielňami. Pozitívna matrice z pálenej hliny mala prakticky neobmedzenú životnosť. Aj negatívnu formu, ak zohľadníme počet kachlíc jedného druhu, predstavujúcich menší diel z počtu kachlíc potrebných na stavbu celej pece, bolo možné používať niekoľko desaťročí (porovnaj: Kouba 1964, 193). Možnosť prežívania jednotlivých druhov reliéfnej výzdoby mohlo znásobiť aj kopírovanie vyradených kachlíc zo zbúraných pecí, ktorých optimálna životnosť je odhadovaná na tridsať rokov (Pajer 1983, 120), ale podľa názoru A. Gyuriczovej (1992, 14) od výroby kachlíc po asanovanie pece mohlo uplynúť až sto rokov.

V neskorom stredoveku na území Slovenska musíme predpokladať existenciu niekoľkých špecializovaných dielní na výrobu a stavbu kachľových pecí, ktorých reliéfná výzdoba bola na profesionálnej úrovni. Výnimočné postavenie vysokou kvalitou a pravdepodobne aj územným dosahom mala Banská Bystrica. Okrem kumulácie archeologických nálezov v tejto lokalite toto poznanie bolo dokumentované aj sledovaním identických výrazových prostriedkov na vytypovaných kolekciiach. Predpokladáme, že takýmto spôsobom bude možné relatívne identifikovať aj iné „materské“ dielne. Už v mieste vzniku mohli byť reliéfy aplikované variabilným spôsobom, napríklad ako na kachliciach so sv. Jánom z Banskej Bystrice. Kvalitatívne iný druh aplikovania reliéfov predstavujú príklady kopírovania pri-

márnych výrobkov cudzími dielňami. Príkladom takéhoto „necigálného“ preberania reliéfnej výzdoby sú kachlice s reliéfom poprsia a hlavy hodovníka z mestského hradu v Kremnici. Kremnickým nálezom, pri oprávnenom predpoklade jeho miestnej výroby, môžeme zároveň dokumentovať ochranu trhu domácich hrnčiarov. Pomerne malá vzdialenosť v tomto prípade iste nebola prekážkou pre transport krehkého kachliarskeho riadu. Okrem toho môžeme predpokladať, že remeselne zdatní hrnčiari v Kremnici, ale aj hrnčiari, ktorí zasobovali bežnou hrnčiarinou ostatné mestá stredoslovenskej banskej oblasti, mali pre výrobu kachlíc porovnateľné podmienky ako v Banskej Bystrici. Týmito podmienkami boli, okrem bežnej remeselnej rutiny a kvalitnej suroviny, solventní zákazníci – mešťania prosperujúcich banských miest a možnosť kooperácie s umeleckými remeselníkmi a stavebnými hutami pri zhotovovaní reliéfnej výzdoby kachlíc.

Účinným spôsobom pre identifikovanie dielni alebo dielenských okruhov je dôsledná kompletizácia kolekcií ozdobných dosák kachlíc existujúceho nálezového fondu na základe identifikácie spoločných výrazových prostriedkov. Pre identifikáciu „plagiátov“ reliéfnej výzdoby svedčia zmeny v obraze čelnej dosky, predovšetkým sekundárnymi úpravami pozadia, rámu a pod., alebo aplikáciou časti reliéfu. Dôkazom kopírovania sú tiež technologické znaky, predovšetkým rozdiely vo veľkosti merateľných indexov zmršťovania hlíny, preukázateľné špecifické zloženie hlíny alebo glazúry, tvar vyhrievacej komory, vypálenie a podobne. Kachlice, tieto malé veľdiela, a Slovensko, ktoré bolo jednou z domén ich výroby v rámci stredovekej Európy, si takúto pozornosť nesporne zaslúžia.

LITERATÚRA

- CSEREY, É. 1974: Erörterung über Ofenkacheln des späten Mittelalters. *Ars Decorativa* 2, s. 33–44.
- DEREN, I. – PIATKIEWICZ-DERENIOWA, M. – STOCH, L. 1969: O surowcach i technologii wyrobu kafli wawelskich. *Kwartalnik hist. kult. mat.* 14, s. 21–35.
- EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. – FÜRYOVÁ, K. 1993: Stredoveké kachlice. Katalóg. Bratislava.
- FRANZ, R. 1969: *Der Kachelöfen*. Graz.
- GEBHARD, T. 1981: *Kachelöfen. Mittelpunkt häuslichen Lebens, Entwicklung, Form, Technik*. München.
- GYURICZA, A. 1992: *Reneszánsz kályhacsempék Északkelet - Magyarországról*. Miskolc.
- HAZLBAUER, Z. 1986: Príspevek k technologii výroby pozdné stredovekých reliéfnych kachlíc. *Archaeologia historica* 11, s. 489–504.
- HAZLBAUER, Z. 1996: Náboženské motívy na českých gotických reliéfnych kachlícach. *Archaeologia historica* 21, s. 465–482.
- HOLČÍK, Š. 1972: Kachľová pec z 15. storočia na Bratislavskom hrade. *Zborník SNM, História* 12, s. 101–116.
- HOLČÍK, Š. 1978: *Stredoveké kachliarstvo*. Bratislava.
- HOLL, I. 1980: Regensburgi későközépkori kályhacsempék Magyarországon. *AÉ* 107, s. 30–43.
- HOLL, I. 1983: Középkori kályhacsempék Magyarországon III. *AÉ* 110, s. 201–230.
- HOLL, I. 1993: Renaissance-Öfen. *Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn V*. *AA* 45, s. 247–299.
- HOMOLKA, J. 1972: *Gotická plastika na Slovensku*. Bratislava.
- HOŠŠO, J. 1982: Neskorogotická kachľová pec z Liptovskej Mary. *Archaeologia historica* 7, s. 499–508.
- HOŠŠO, J. 1996a: Kremnický región a stredoslovenská banská oblasť. *Habilitačná práca*, Bratislava.
- HOŠŠO, J. 1996b: Stredoveká keramika z Bratislavy-Záhorskej Bystrice. *AVANS* v r. 1994, s. 89–90.
- HOŠŠO, J. 1997: Príspevek k štúdiu materiálnej kultúry na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku. *Archaeologia historica* 22, v tlači.
- KOUBA, J. 1964: Doklady česko-uherských styků v oblasti středověké keramiky. *Časopis NM* 133, s. 185–199.
- LAMOŠ, T. 1969: *Vznik a počiatky mesta Kremnice*. Bratislava.
- MÁČELOVÁ, M. 1996: Požiarom zaniknutý objekt z 15. storočia v Banskej Bystrici. *Archaeologia historica* 21, s. 421–426.
- OSLANSKÝ, F. 1982: Príspevek k problematike remesiel v Banskej Bystrici do konca 16. storočia. In: *Stredné Slovensko 2, Banská Bystrica*, s. 152–167.
- POLLA, B. 1971: *Kežmarok. Výsledky historickoarcheologického výskumu*. Bratislava.
- RUTTKAY, M. 1995: Tajomstvo kaštiela v Topoľčiankach. *Pamiatky a múzea* 3, s. 16–19.
- ŘÍHA, M. 1981: Výsledky výzkumu hradu Branč v obci Podbranč. *AVANS* v r. 1980, s. 260–262.

- SMETÁNKA, Z. 1968: Technologie výroby českých kachlů od počátku 14. do počátku 16. století. Pam.arch. 59, s. 543-578.
- STRAUSS, K. 1972: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien, II. Basel.
- SVOBODA, Ch. 1981: Alt-Salzbürger Hafnerkunst. Model und Kacheln des 16. bis 18. Jahrhunderts aus der Strobl-Werkstatt. Salzburg.
- VACULÍK, K. 1975: Gotické umenie na Slovensku. Bratislava.
- VITANOVSKÝ, M. - HAZLBAUER, Z. 1995: Príspevek k výrobě pozdně gotických kachlových matric - otázky výtvarné formy a technologie. Archaeologia historica 20, s. 539-550.

ZUR TECHNOLOGIE UND LOKALISIERUNG DER HERSTELLUNG VON SPÄTGOTISCHEN KACHELN IN DER SLOWAKEI

Jozef Hoško

Die zahlreichen archäologischen Funde spätgotischer Kacheln sind ein Zeugnis für die Existenz von spezialisierten Werkstätten an verschiedenen Orten des Gebietes der Slowakei. Aufgrund archäologischer Funde von Finalerzeugnissen und Matrizen wird die bislang einzige allgemein angenommene Lokalisierung einer Werkstatt mit Banská Bystrica in Verbindung gebracht. Die in Banská Bystrica und auch in den umliegenden Städten des mittelslowakischen Bergbaugebietes gefundenen Kacheln erreichen das künstlerische Niveau der Kachelwerkstätten in ihrer Wiege - im Alpengebiet des deutschen Sprachraums. Ziel des Beitrages ist es, anhand der ausgewählten Kollektionen auf die Möglichkeiten der Identifizierung der ursprünglichen Reliefverzierung der Kacheln, die Variabilität ihrer Verwendung und die Kopierung von fremden Töpfen, mit der Möglichkeit sekundärer Änderungen und Ergänzungen, hinzuweisen.

Als Muster wurden Kollektionen ausgewählt, deren Ursprung mit der Werkstatt von Banská Bystrica verbunden ist. Die künstlerisch eindrucksvollste Kollektion zieren Reliefs der heiligen Johannes, Katharina, Barbara und Margarete, eingesetzt in einer verzierten Nische. Das Relief des hl. Johannes, außer der Kombination mit der Nische wurde auch selbständig zur Verzierung der quaratischen Kachelplatte verwendet, ähnlich wie die Reliefs der heiligen Petrus und Paulus (Abb. 1). Eine weitere Kollektion bilden zwei Paare der heiligen Ladislaus und Emmerich, die sich durch die Modellierung der Details voneinander unterscheiden. Die Kollektion ist bemerkenswert vor allem durch als Beispiel für die Applikation der reduzierten Figur des hl. Ladislaus (Büste) bei der Verzierung der Kachel vom Schloß Orava (Abb. 2). Die letzte Kollektion bilden Kacheln mit dem Relief der Büste eines Schmausers. Der Kopfabdruck dieser Figur wurde auch selbständig bei der Komposition des Reliefs der obersten Dreieckkachel zusammen mit zwei Abdrücken einer Figur an den Seiten verwendet (Abb. 3). Außerdem schmückte der Töpfer auf Plagiaten der Kacheln von der Stadtburg in Kremnica den Hintergrund der Reliefs mit Nageleindrücken in weiche Tonformen. Als Beweis für die Kopierung des Reliefs aus den Finalerzeugnissen wurden auch 15 bis 17 % Unterschiede ihrer Größe gemessen.

Von der großen Streuung der Kachelfunde der oben beschriebenen einzelnen Kollektionen und den Beispielen archäologischer Funde vom Gebiet Bratislava und aus dem Ausland, können wir den Export von Kachelöfen auch auf große Entfernungen annehmen. Ihre Konkurrenten waren Töpfer, die im Rahmen ihrer marktgeschützten Region mehr oder weniger unbeschränkte Möglichkeiten des Kopierens von Primärerherstellern ausnutzten.